ULUSLARARASI ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU VIII

21-23 Kasım 2014

BİLDİRİLER

CİLT II

EDİTÖRLER
DR. COŞKUN YILMAZ
DOÇ. DR. CENGİZ TOMAR
DR. UĞUR DEMİR

ULUSLARARASI ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU VIII

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın / Dr. Coşkun Yılmaz
Prof. Dr. Mehmet İpşirli / Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Prof. Dr. Erhan Afyoncu / Prof. Dr. Mustafa S. Küçükaşcı
Prof. Dr. Halis Yunus Ersöz

İmla ve Tashih
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Karataş

Fotoğraf
Üsküdar Belediyesi / SMEY
Kenan Koca / A. Bilal Arslan / A. Fatih Yılmaz
M. Esat Coşkun / Tebliğ Sahipleri

Tasarım
SMEY

Grafik Uygulama
Ender Boztürk

Renk Ayrımı
Bülent Avnamak

Baskı Cilt
Dörtbudak Yayınları
Mecidiyeköy Mah. Kervangeçmez Sk. İnci Apt. Şişli/İst.

İstanbul 2015
ISBN 978-605-84934-9-0 (Tk)
ISBN 978-605-9719-00-1 (1.c)
Telif Hakları Üsküdar Belediyesi'ne aittir.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ
Mimar Sinan Mah. Hakimiyet-i Milliye Cad. No: 35 Üsküdar/İstanbul
Tel. +90 (216) 531 30 00 • +90 (216) 531 31 03
www.uskudar.bel.tr

ÜSKÜDAR ŞERİFLER KÖŞKÜ SAKİNLERİ

PROF. DR. MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞCI
Marmara Üniversitesi

"Nesl-i pâk-i Muhammedî'ye mensup olup yüceltmiş" anlamında, Hz. Peygamber'in torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in soyundan gelenler için unvan olarak kullanılan ve X. yüzyılın ortalarından Osmanlı hâkimiyetinin sonuna kadar Mekke'yi yöneten şeriflerin, "Şerif Kuyusu", "Şerif Kapusu", "Şerifler Köşkü" gibi İstanbul'daki maddî izlerinin en çok rastlanıldığı mekân Üsküdar'dır. Bugün tarihe mal olarak Üsküdar'ın taşınmazları arasında sadece adları kalan bu izlerden, "Şerifler Köşkü ve Sakinleri" son Mekke Emiri Şerif Ali Haydar Paşa'nın oğlu Şerif Muhiddin Targan ile kızı Şerife Musbâh'ın anıları merkezli olarak ele alınmaya çalışılacaktır.[1] Bu iki önemli şahsiyetten özellikle Ali Haydar Paşa'nın bu köşkte dünyaya gelen çocuklarından olan, şair, yazar, edip ve ressamların anlattıkları Çamlıca'yı çocukluk ve gençlik yıllarında dolu dolu yaşayan Şerife Musbâh'ın kayıtları, Çamlıca ile ilgili yazılıp çizilen literatürün en önemli parçalarından birisidir. Sadece gördüklerini ve hissettiklerini kaydetmekle kalmamış, Çamlıca ile çevresinin zamanındaki krokisini de çizerek, bu önemli tarihî mekânı XX. yüzyılın başından günümüze taşımıştır. 25 Kasım 1908'de Çamlıca'daki köşkte doğan ve İstanbul'dan ayrıldığı 19 Mart 1927'ye kadar hayatının önemli bir kısmını burada geçiren Şerife Musbâh'ın anlattıklarının, babasının bir yıl kadar süren Evkaf Nâzırlığı görevine dair ayrıntılara yeri geldikçe değinmesi gibi, köşkün sakinlerinin ortak hafızası olduğu da belirtilmesi gereken bir husustur.[2]

Mekke X. yüzyılın ortalarından Suûdîlerin idaresine girinceye kadar (16 Ekim 1924) Benî Katâde ahfadından gelen emirler tarafından yönetildi ve içlerinden Osmanlı döneminden itibaren, Zevî Zeyd (Şürefâ-i Zeydiyye), Zevî Berekât (Âl-i Berekât) ve Abâdile diye de bilinen Zevî Abdullah (Zevî Avn) olmak üzere üç aile öne çıktı. Zevi Zeyd ailesinden Abdülmuttalib b. Galib 1855 Ağustosunda Mekke emirliği görevinden

Şerif Ali Haydar Paşa

Şerif Ali Haydar Paşa'nın eşi Fâtıma Hanım

Şerife Musbâh Hanım

alındıktan ve 1880'de Sultan II. Abdülhamid tarafından yeniden Mekke emirliğine tayin edilmesine kadar İstanbul'da oturdu. Oğullarından Şerif Ali Haydar'ın babası olan Ali Câbir, Hâşim ve Füheyd paşalar beylerbeyi rütbesine kadar yükseldiler ve babalarından önce vefat ettiler. Dedesi Abdülmuttalib'in Kanlıca'daki yalısında Zilhicce 1282'de (Nisan 1866) doğan Şerif Ali Haydar, babasının Mekke'de görevinin başında vefatı üzerine (1880) bir süre Mekke'de kaldı. Daha sonra Sultan II. Abdülhamid'in emriyle İstanbul'a getirilerek sarayda yetiştirildi ve 1887'den itibaren Osmanlı bürokrasisi içerisinde çeşitli görevler üstlenmeye başladı.[3]

İstanbul'un üç ana bölgesinden (bilâd-ı selâse) birisi olan Üsküdar'ın tepelerinden Büyük ve Küçük Çamlıca Sultan II. Mahmud döneminden itibaren İstanbul hayatının içerisinde daha çok yer almaya başlamış, bu iki tepe arasında meskûn olan Kısıklı'ya çok sayıda saray ve köşk inşa edilmiştir. Kısıklı'nın Sarıkaya semtinde Millet Parkı'nın sağ tarafındaki Ramiz Paşa Çıkmazı'ndaki köşklerden bir, iki, hatta üçü Şerif Ali Haydar Paşa'ya geçtikten sonra "Şerifler Köşkü" adıyla meşhur olmuştur. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa, Meclis-i Mebusan Reisi Hasan Fehmi Efendi, Tunuslu Mahmud Paşa, Şeyhuletibbâ Dr. Nâfiz Paşa, Şehzâde Seyfeddin Efendi, Gümrükçü Osman Paşa ve Murâdiye köşkleriyle Esmâ Sultan Kasrı'na komşu olan ev veya evlerin Ali Haydar Paşa'ya intikalinden önceki sahipleri konusunda kesin bir bilgi bulunmamakta; Râmiz Hasan Paşa ile Şehzade Şevket Efendi'nin isimleri öne çıkmaktadır.

Osmanlı arşiv kayıtlarında Şerif Ali Haydar Paşa'nın XIX. yüzyılın sonuna doğru Çamlıca ile irtibatının başladığı ve uygun bir ev bulunarak tahsis edilmesi için bir takım girişimlerde bulunulduğu kayıtlıdır. XX. yüzyılın başından itibaren de Şerif Ali Haydar'ın ailesiyle birlikte devrin alışkanlıklarının aksine Çamlıca'da yaz-kış oturduğuna dair kayıtlar yer almaya başlar. 25 Rebîülevvel 1318 (23 Temmuz 1900) tarihli arşiv kaydında Şerif Ali Haydar'ın ikamet ettiği, önceki sahibi Batum ve Canik mutasarrıfı Hasan Râmiz Paşa'nın (ö. 15 Rebîülevvel 1314 / 24 Ağustos 1896) olduğu Çamlıca Sarıkaya mevkiindeki köşkün bir yıllık icar bedelinin maliye tarafından ödendiği kayıtlıdır.[4]

Ramiz Paşa Çıkmazı'nın bugünkü görünümü

7 Cemâziyelûlâ 1319 (22 Ağustos 1901) tarihli arşiv kaydında da Ali Haydar Paşa'nın ikamet ettiği Râmiz Paşa Köşkü'nün önceki yıl olduğu gibi bir yıllık icar bedelinin maliye tarafından ödenmesi talep edilmektedir.[5] Mehmet Nermi Haskan, Râmiz Paşa'nın adını taşıyan çıkmaz üzerinde ve koru içinde yer alan köşkünün daha sonra Ali Haydar Paşa'ya geçtiğini kaydetmek suretiyle arşiv kaydını teyit etmekte, açtığı "Şerifler Köşkü" başlığı altında ise Ali Haydar Paşa'nın konağından bahsettikten sonra ilk sahibinin Şehzade Şevket Efendi olduğunu ileri sürmektedir.[6] Bu konuyla alakalı çiziminde de bu iki köşkü aynı güzergâh üzerinde, birisini Ramiz Paşa Çıkmazı'nın başında (Râmiz Paşa Köşkü), diğerini ise (Şehzade Şevket Efendi Köşkü) sonunda göstermekte ve Şerif Ali Haydar Paşa'ya geçen ev sayısını ikiye çıkarmaktadır.[7] 5 Haziran 1872'de Neş'erek Kadın'dan dünyaya gelen ve 3 Nisan 1890'da Yıldız Sarayı'nda Fatma Ruyinaz Hanım'la evlenen Sultan Abdülaziz'in beşinci oğlu Şehzade Şevket Efendi vefat ettiği 22 Ekim 1899'a kadar ömrünün önemli bir kısmını Çamlıca'daki köşkünde geçirmiş ve tek çocuğu Mehmed Cemaleddin Efendi de burada dünyaya gelmiştir (1891).[8] Köşkte bizzat yaşayan Ali Haydar Paşa'nın kızı Şerife Musbâh ise çok ayrıntılı olarak anlattığı köşkün öncesinden bahsetmemekte, çiziminde ise Şerif Ali Haydar Paşa ve ailesi tarafından kullanılan mekânın birbirine yakın üç ahşap evden meydana geldiğini kaydetmektedir.

Şerife Musbâh'ın annesi İrlandalı Miss Isabel Dunn ile Ali Haydar Paşa'nın evliliği 1902 yılı Nisan ayında gerçekleşmiş ve Müslüman olup Fâtıma adını alan yeni gelin Çamlıca'daki köşkte yaşamaya başlamıştır.[9] Bu arada Miss Isabel'in köşkün yabancısı olmadığı ve Ali Haydar Paşa'nın isteğiyle birkaç yıldan beri Çamlıca'daki köşke gelerek genç

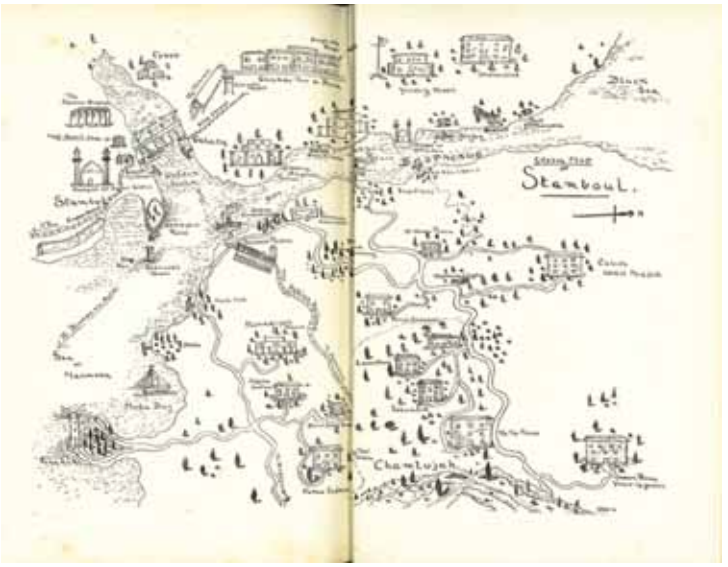

Şerife Musbah'ın çizimiyle İstanbul ve Çamlıca

şerif ve şerifelere İngilizce dersleri verdiği ve onlarla birlikte bahçede ata binmiş olduğu belirtilmesi gereken bir husustur.[10]

Sultan Abdülaziz zamanında (1861-1876) Çamlıca'yı güzelleştirmek için alınan tedbirlerin bir devamı olarak, 1870'de park haline getirilen Millet Bahçesi'nin tanzimi esnasında Sarıkaya semtindeki diğerleriyle birlikte inşa edilen üç ahşap evin Ali Haydar Paşa'dan önceki sahipleri konusu müphemdir. Râmiz Paşa veya Şehzade Şevket Efendi'nin bu evlerin tamamına veya birbirinden bağımsız olarak kullanılan ikisine mi sahip oldukları hususu da aynı şekilde belirgin değildir. Benzer bir durum M. Mermi Haskan'ın çiziminde olduğu gibi aynı güzergâh üzerinde birbirlerinden uzak mekânda olmaları için de söz konusudur. Şerife Musbâh'ın çiziminde üç evden (The top house) olarak nitelendirdiğinin esas köşk olarak anlaşılması mümkün olduğu gibi, bu üç evden birisinin Râmiz Paşa'ya diğerinin Şehzade Şevket Efendi'ye üçüncüsünün de başka bir şahsa ait olması da söz konusudur. Burada zikredilmesi gereken en önemli husus, Şerif Ali Haydar Paşa ve ailesinin XIX. yüzyılın sonlarına doğru Çamlıca'da Şerifler Köşkü adı verilen bir mekânda ikamet ettikleri ve Kanlıca'da bir yalıda başlayan ve bir süre Beylerbeyi'nde bir konakta süren Şerif Abdülmuttalib'in çocukları ile torunlarının Üsküdar'la olan bağları daha kalıcı hâle gelmiş olmasıdır.[11] Nitekim Üsküdar'a dair önemli kayıtları bir araya getirmiş olan İbrahim Hakkı Konyalı, köşkün tarihî geçmişi hakkında kesin bir bilgi edinmemiş olmalı ki, eserinde sadece Ali Haydar Paşa'nın köşkünü zikretmekle yetinmiştir.[12]

Şerife Musbah Hanım

Şerifler Köşkü sakinleri

Çamlıca'daki bu müstesna mekân Şerif Ali Haydar Paşa'ya geçtikten sonra "Şerifler Köşkü" adıyla meşhur olmuş ve İstanbul'un Anadolu yakasındaki önemli siyasî ve kültürel muhitlerinden birisi olarak öne çıkmıştır. Şeriflerin adıyla anılmaya başlayan köşkün bahçesindeki üç ahşap konaktan ortada olanı selamlık olarak diğer ikisi ise haremlik olarak kullanılmaktaydı. Misafirlerin ağırlandığı selamlık bölümünde Şerif Ali Haydar'ın kardeşi ile iki oğlunun oturma (çalışma) odaları vardı. Konağın haremlik kısmını oluşturan diğer iki evden tepenin üst tarafında yer alanında, Ali Haydar Paşa'nın ilk karısı Sabiha Hanım ile kızı Nimet ile Abdülmecid, Muhiddin, Emîr ve Faysal adlı dört oğlu oturuyordu. İki katlı olan bu evin bir katı Şerif Ali Haydar'ın iki kız kardeşi Şerife Atiye ile Şerife Hayriye, Şerif Cafer ve eşi Hatice'ye tahsis edilmişti. Tepenin aşağı tarafında kalan ve diğerine göre daha ufak olan evde ise Ali Haydar Paşa'nın diğer karısı Fâtıma ile kızları Şerife Musbâh ile Şerife Sefîne ikamet ediyordu.[13]

Kurulduğu alanın en güzel manzaralı kısımlarında kurulan üç evin kıvırcık, salatalık, biber, maydanoz ve nane yetiştirilen geniş bir bostanı vardı. Kestane ağaçları arasında yer alan bahçe mutfağı, hizmetçilerin kaldığı müştemilat ve ve ünlü safkan Arap atlarını barındıran ahır köşkü tamamlayan unsurlardı. Evlerin üzerinde yer aldığı iki tepe üzerinde güller ve asmalarla dolu iki bahçe terası ile avlunun bir köşesinde yaz aylarında bülbüllerle en uzun şarkıyı söylemede yarışan kanaryaların bolca bulunduğu bir kuşhâne vardı. Tepelerden birisi Küçük Çamlıca'dan İstanbul'a adeta bir kapı gibi açılan nefis bir manzaraya sahipti ve buradan İstanbul'a doğru baktığınızda önce servi ağaçlarıyla bütünleşmiş, bakımsız ve harabe mezarların da bulunduğu Karacaahmet Mezarlığı, ardından da Selimiye Kışlası tüm heybetiyle karşınıza çıkardı. Ardından Asya'dan

Şerifler Köşkü'nün bulunduğu çıkmazın bugünkü görünümü

Avrupa'ya geçerken ufukta birleşik safir bir çizgi oluncaya kadar Marmara deniziyle bütünleşir, hafif sağınıza doğru yöneldiğinizde ise nazik mavisiyle kıyıya doğru Kız Kulesi ile kesilmiş bir çizgi halinde köpüklü suları ve sahile kadar uzanan küme küme evleriyle Boğaziçi'nin size gülümsediğini hissederdiniz. Daha sonra Haliç ile İstanbul'un siluetini tamamlayan ve ufkunu süsleyen görkemli minarelerle bütünleşen bir manzara sizi karşılardı. Yıllar sonra bu satırları kaleme alan Şerife Musbâh, yeryüzünde hiçbir görüntünün bu kadar etkileyici ve unutulmaz olduğunu kaydetmekte, bu kadar sihirli bir güzelliğin de ancak İstanbul'da bir araya gelebileceğini özellikle vurgulamaktadır.[14]

Çıplak, çalılarla kaplı ve dik olan, insana ayrı bir zevk tattıran bir kaynak suyunun hışırtısının duyulduğu ikinci tepede ise insanın içini açan, adeta tek başına kalmış gibi çevresine meydan okuyan, bulunduğu mekân ile çevresinin koruyucusu olduğunu hissettiren bir servi ağacı vardı. Çamlıca tepelerinin cazibesinin tamamlayıcı unsurunun suları olduğunu kaydeden Şerife Musbâh, batıda bir şarabın kokusu ya da bir sosun tadının tartışıldığı gibi, İstanbul'da da ilkbaharda ve bayram günlerinde etrafında piknik yapılan ve geziler düzenlenen suların rayiha, tat ve lezzetinin tartışıldığını, bu çerçevede Küçük ve Büyük Çamlıca sularının öne çıktığının altını çizmektedir.[15]

Çamlıca, Osmanlı payitahtına en yakın ve en yüksekten seyredilebilecek bir mekân olsa da yılın tamamının geçirildiği bir mekân haline gelmesi XIX. yüzyılın son çeyreğiyle birliktedir. Bununla birlikte İstanbul'un en yüksek tepelerinden birisinde olduğu için

yaşanan çetin kış şartları yaz aylarında daha yoğun bir nüfusa ev sahipliği yapmasını beraberinde getirmiştir. Şerife Musbâh'ın anılarında ailenin yaz ve kış aylarında köşkte ikamet ettikleri, pirinç mangal ve çini sobalarla ısındıkları kayıtlıdır.[16] Şerife Musbâh, Ocak 1924'de İstanbul'dan bindiği buharlı geminin Üsküdar iskelesine fırtınalı havadan dolayı yanaşamadığını ve indikleri Kuzguncuk iskelesinden Çamlıca'ya yürüyerek gelmek zorunda kaldıklarını kaydetmek suretiyle o dönemde kış aylarında Çamlıca'da oturmanın zorluğuna dikkat çekmektedir.[17]

Ulaşım zorluğuna rağmen İstanbul'da oturan siyaset, edebiyat ve sanat çevrelerinin en çok ilgi gösterdikleri mekânlardan olan "Şerifler Köşkü" Arap misafirperverliğinin en seçkin örneklerinin sergilendiği bir merkezdi ve günün tamamını hatta geceyi de burada geçiren misafirleri hemen hemen hiç eksik olmazdı. Köşkün selamlık bölümü Osmanlı bürokrasisinin en üstünden en aşağısına kadar her türlü zevata ev sahipliği yapıyor; sanat ve edebiyat çevrelerinin en seçkin simalarını bir araya topluyordu. Şerif Ali Haydar Paşa'nın Osmanlı bürokrasisi içerisinde önemli görevler üstlenmiş olması ve ailenin Osmanlı Devleti'nin Hicaz siyasetindeki etkisi, köşkün XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan gelişmelerin birçoğuna dair önemli kararların alındığı ve pek çok siyasî konuda uzun tartışmaların yapıldığı bir mekân olarak öne çıkmasını beraberinde getirmişti. Öte yandan köşk XX. yüzyılın başından itibaren hem doğulu hem de batılı, edebiyat ve sanat çevrelerinin bir buluşma merkezi olduğu gibi, Tanzimat sonrası Osmanlı cemiyet hayatında yaşanan gelişmelerin de yakından takip edilebileceği yegâne mekânlardan birisiydi.

Köşkün Sultan II. Abdülhamid'in en büyük oğlu Mehmed Selim Efendi, V. Murad'ın oğlu Mehmed Selahaddin Efendi gibi şehzadeler, V. Murad'ın eşi Reftârıdil Kadın Efendi gibi doğrudan Osmanlı hanedanı mensubu ziyaretçileri vardı.[18] Köşkün müdavimi olan devlet adamları arasında önce Harbiye Nazırı, daha sonra da Sadrazam olan Mahmud Şevket Paşa ilk sırada geliyordu. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı siyasetinde etkin bir rol üstlenmiş olan Mahmud Şevket Paşa hemen hemen her akşam genellikle evine giderken atlı olarak Çamlıca'daki köşke uğrar, aile dostu olan Ali Haydar Paşa ile memleket meselelerini konuşur, karşılıklı fikir alışverişinde bulunur ve yabancı basına dair özetleri alırdı. 11 Haziran 1913'te yakın aile dostları Mahmud Şevket Paşa'nın Çarşıkapı civarında silahlı bir saldırıyla öldürülmesi köşkte büyük üzüntüye sebep olmuş ve bu olay günlerce köşkün gündeminde kalmıştı.[19]

Mahmud Şevket Paşa'nın köşk ziyaretlerinde sadece memleket meseleleri konuşulmaz, aile içi konular da zaman zaman gündeme gelirdi. Köşk ziyaretlerinden birisinde bekâr olan Şerif Cafer, Şerif Abdülmecid ve Şerif Muhiddin'in Sultan V. Murad'ın oğlu Şehzade Selahaddin Efendi'nin kızları Behiye, Rukiye ve Adile sultanlarla evlendirilmesi fikrini Ali Haydar Paşa'ya iletti.[20] Bu teklif köşkte günlerce gündemde kaldı ve sonunda Ali Haydar Bey'in 1885 doğumlu ve gençlik yılları köşkte geçen oğlu Şerif Abdülmecid'in

Rukiye Sultan ile evlenmesine karar verildi. Şerif Abdülmecid ile Rukiye Sultan'ın düğün hazırlıkları köşkte yapıldı ve Osmanlı sarayı ile Küçük Çamlıca'daki konak arasında ziyaretçi trafiği düğüne kadar yaklaşık iki yıl yoğun bir şekilde sürdü. Şerife Musbâh'ın hatıralarında düğüne gidecek kadınların saçlarını yapmak için köşke Pera'dan kuaför getirildiği ve İngiltere'den getirilen kumaşları dikmek için Ermeni bir terzinin köşkte günlerce çalıştığı anlaşılmaktadır. Şerif Ali Haydar Paşa, Balkan Savaşı'nın milletin hatıralarında canlı olduğundan hareketle düğünde müzik çalınmamasını istemiş ve Şeriflik makamının saygınlığını dikkate alarak ananevi koltuk merasimini de yaptırmamıştı.[21]

Köşkün müdavimleri arasında Mehmet Akif, Rıza Tevfik, Rauf Yekta, Ali Rıfat gibi edebiyat ve musiki üstatlarının yanında Avrupa'dan gelen sanat ve müzik erbabı da bulunuyordu. Köşkün hanımlarının ancak bir perde arkasından dinleyebildikleri meşhur piyanist ve bestekâr Leopold Godowsky de bunlardandı.[22] Köşkün sakinlerinin mühim bir kısmının sanatkâr olması ilgiyi artıran önemli bir sebepti. Şerif Abdülmecid keman çalıyor, udî olan Şerif Cafer Paşa kurduğu atölyesinde ud yapıyor, çok iyi derecede İngilizce bilen Şerif Muhiddin sadece udî değil aynı zamanda Byron ve Shelley başta olmak üzere Avrupa edebiyatı hakkında da derin malumata sahipti.[23] Şerif Ali Haydar Bey'in 21 Ocak 1892 Kanlıca doğumlu oğlu meşhur musikişinas Şerif Mehmed Muhiddin Targan'ın yetişmesinde köşkte kurulan musiki toplantılarının önemli rolü olmuştu. Gençlik yılları bu köşkte geçen Şerif Muhiddin, musiki fasıllarını hiç kaçırmadığını ve herkes yattıktan sonra da öğrendiklerini tekrar etmeye ve musiki âletleriyle yakınlığını artırmaya çalıştığını şöyle anlatmaktadır: "Üç, dört yaşlarından itibaren musikiye fazla rağbet gösterdiğimi büyüklerimden işittim. Beş, altı yaşlarındaki repertuarımdan bazıları hatırımdadır. "Üsküdar'a giderken aldı da bir yağmur", "Kabağı da boynuma asarım" gibi türküler, Âsım Bey'in rast peşrevinden bir-iki hane, arada yüz bulduğum zaman bunları annemin misafirlerine çalardım. Güzel sanatlarla çok ilgili olan babam resim yaptığı gibi eski musikimizi dinlemekten çok hoşlanırdı. Amcam Şerif Ali Cafer Paşa Ali Rifat Bey'den (Çağatay) ud dersleri alıyordu. Bazı günlerde konağımızda Ali Rifat Bey, Rauf Yekta Bey, Kanûnî Hacı Arif Bey'in refakatleriyle yapılan ve gece geç vakitlere kadar süren fasılları dinlememe müsaade edilirdi. Ertesi sabah odalar temizlenmeden erkenden kalkar, değiştirilmiş, atılmış telleri toplar, bunları marangoza yaptırdığım üç burgulu tahtaya takar kendi kendime sesler çıkartırdım."[24]

Babasının derslerine mani olur endişesiyle karşı çıkması ve okul dersleri ağırlaşınca musikiye bir süre ara vermek zorunda kalan ve bir kenara çekilip musiki temrinlerini de yapamayan Şerif Muhiddin, köşkün musiki hayatındaki yerini anlatmaya şöyle devam etmektedir: "Selamlıkta düzenli olarak yapılan fasılları hiç kaçırmazdım. On yaşlarımda iken elime bir ud geçti. Köşkün harem bölümündeki kilitli misafir odasındaki büyük kanepelerden birinin altına sakladım. Odanın anahtarını muhafaza eden dadımdan durumdan kimseyi haberdar etmemesini rica ettim. Bu sayede kendime

Şerife Sefîne ve Şerife Musbâh kardeşler

Şerif Ali Haydar Paşa

bir çalışma yolu buldum. Gece evde herkes yattıktan sonra gece yarısı şamdanı yakar yattığım oda ile aradaki üç büyük koridoru geçer, udu alır ve Marmara'yı, İstanbul'u gören pencerenin önünde kendi kendime yoruluncaya bazen yorulduğumun farkına varmadan sabaha kadar çalışırdım. İstanbul'un minareleri görülünce sabahın yaklaştığını anlar, erken kalkanların beni ele vereceği endişesiyle, udu yerine koyarak yatmaya dönerdim. Böylece birkaç mevsim geçti. Çalışmalarım esnasında bazen gerdâniye teli kopar, nevâ telinde pasajlar çalardım. Bazen nevâ da kopar diğer teller üzerinde uğraşırdım. Yeni teller kopup eksikler tamamlanınca önceden güç gelen şeylerin kolaylaştığını da hissederdim. On üç yaşıma geldiğimde yattığımda uyku tutmaması ve şiddetli çarpıntılarımın ortaya çıkması foyamı ortaya çıkardı. Rahatsızlanmam ve Dr. Süleyman Numan Paşa'ya götürülmem hayrıma ve lehime olmuştu; derslerimi bitirdikten sonra akşamları musiki çalışmama müsaade edildi. Artık köşkün salonunda geceleri sabaha kadar süren ud sesleri akşamdan sonra da duyulmaya başlamıştı. Bir müddet sonra büyüklerimle, babamın misafirleri beni dinlemeye odama gelmeye başlamışlardı. Bir gün amcam Şerif Cafer Paşa'nın, "Muhiddin, edebiyatı olan bir batı musikisi çalışsana" demesi üzerine viyolonsel dersleri almaya başladım."[25]

Köşkün önemli ziyaretçileri arasında Mehmet Akif Ersoy'un ismi mutlaka zikredilmelidir. Godowski'yi köşkte dinleyen, Charles Berger ile burada tanışarak keman dinletisiyle kendinden geçen Mehmet Akif'in Şerif Muhiddin ile olan dostluğu o kadar ilerlemişti ki, başta Şerif Muhiddin olmak üzere Peygamber torunlarıyla komşu olabilmek için Çamlıca'da arsa bakmaya bile karar vermişti. Mithat Cemal Kuntay, Mehmet Akif'in

birine karşı duyduğu hayranlığı dostlarıyla paylaşmaktan büyük zevk aldığını kaydetmekte ve bu maksatla bütün dostlarını ruhunu bir el gibi okşayan güzel bir sessizliğin olduğu Çamlıca'daki köşke taşıyarak, onların Şerif Muhiddin'i dinleyerek kendilerinden geçtiklerini görmekten büyük mutluluk duyduğunu ilave etmektedir.[26]

Köşkün müdavimleri arasında zikredilmeleri gerekenler arasında çeşitli dersler vermek için Çamlıca'ya gelenler bulunmaktadır. Şerif ve şerifelerin yetişmesine özel önem verilmekte, İstanbul'un en nadide sanatkâr ve hocaları Çamlıca'ya taşınmaktadır. Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve Macarca bilen dil hocalarının yanında batılı tarzda müzik ve dans dersleri veren hocalar köşkte zaman geçirmekteydiler. Şerif Abdülmuttalib'in sekreteri Bağdatlı Emin Efendi de Kur'an-ı Kerim ve Türkçe derslerinin yanında temel dinî bilgiler dersleri vermektedir. Köşkte Kur'an-ı Kerim derslerinin bizzat Ali Haydar Paşa tarafından verildiği dikkate alınırsa, Emin Efendi bazı sure ve duaların ezberlenmesi gibi daha ileri safhada dersler vermekte, ilmihal bilgilerinin yanında hüsnühat konusuna da eğilerek Sefine ile Musbâh'ın yetişmeleri için özel çaba sarf etmektedir.[27]

Şerife Musbâh zaman Doğulu mu, yoksa Batılı mı olduğunu tartışır ve farklı duygular olduğunu dile getirir. Babasının baba tarafından soyunun Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma'ya uzandığını, babaannesinin ise Kafkas kökenli bir Çerkez olduğunu, annesinin ise İngiltere muhalifi bir aileden gelen İngilizce konuşan bir İrlandalı olduğunu kaydeder. Bütün bunların kendisinin bazen bir Doğulu bazen de bir Batılı gibi hissetmesine sebep olur. Köşkte yaşananlara dair anlattıkları ailenin köklü bir geleneğe sahip olduğu ve bundan kolayca vazgeçmeyeceğini gösterse de, köşkün sakinlerinde görülen İngiliz hayranlığı, Noel kutlamaları gibi aile geleneğiyle bağdaşması mümkün olmayan uygulamalar ve kullanılan eşyalar Türkiye'nin batılılaşma serüveninin Çamlıca'daki köşkün sakinlerini de kuşattığını göstermektedir.[28]

Ana yurtları Hicaz olsa da "Şerifler Köşkü" sakinlerinin büyük bir kısmı İstanbul'da dünyaya gelmiş, burada Osmanlı şehzadeleri gibi yetiştirilmiş ve kendilerini Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un bir parçası olarak hissetmeye başlamışlardı. Ali Haydar Paşa'nın ailesinin mensup olduğu Zevî Zeyd ile Şerif Hüseyin'in ailesinin mensup olduğu Zevî Avn siyaseten birbirlerine rakiptiler. Birbirlerinden pek hoşlanmayan iki taraf arasındaki rekabetin geçmişi çok eskiye dayanıyordu. Bununla birlikte ailenin diğer fertlerinin aksine Şerif Ali Haydar Zevî Avn'a kötü gözle bakmaz ve Allah'ın yarattığı her bir insanın mutlaka bir faziletinin olduğunu düşünerek Şerif Hüseyin ve çocuklarını Çamlıca'daki köşkte ağırlamaktan imtina etmezdi.[29] Şerif Hüseyin'in 1908 seçimlerinin sonuçlarına müdahalede bulunarak 1909'da yenilediği seçimlere göre oğlu Şerif Abdullah ile Hasan b. Abdülkādir eş-Şeybî'yi Mekke mebusu olarak İstanbul'a göndermesi Çamlıca'daki konağın sakinleriyle aralarındaki rekabet ve siyasî görüş ayrılıklarının iyice ortaya çıkmasına sebep oldu.[30] Şerife Musbâh babasının İngilizlere hayran olmakla birlikte Türklere bağlı kaldığını ve Osmanlı Devleti'nin içinde olmadığı bir formülden

Araplar adına bir bağımsızlık çıkmasının mümkün olmadığını düşündüğünü, bunun tam aksini düşünen Şerif Hüseyin'in ise farkında olmadan bağımsızlık düşüncesine yönelik hiçbir kazanım elde edemediği gibi Osmanlılardan kazandıkları imtiyazları da kaybetmelerine sebep olduğunu kaydetmektedir.[31]

1916 yılı baharında Çamlıca'daki köşkün müdavimleri artmış ve misafirler arasında ve aile içinde siyasî meseleler daha çok konuşulmaya başlamıştı. I. Dünya Savaşı'nda da İngilizlerin desteğiyle bir Arap devleti kurmak için ayaklanan (27 Haziran 1916) Mekke Emiri Şerif Hüseyin, Mekke merkez olmak üzere Hicaz'da hâkimiyet kurmak için harekete geçmişti. Gelişmelerden rahatsız olan Osmanlı hükümeti Şerif Hüseyin'i azlederek yerine Şerif Ali Haydar'ı tayin etmeye karar verdi.[32] Alınan kararı Dâhiliye Nâzırı Talat Paşa Çamlıca'ya gelerek Şerif Ali Haydar Paşa'ya tebliğ etti. Ali Haydar Paşa'nın elini öperek teklifi kabul ettiği için bütün İslâm dünyası adına teşekkür eden Talat Paşa durumu köşkün telefonundan Enver Paşa'ya bildirdi ve vakit geçirmeden Medine'ye hareket etmesini istedi. O gece köşkteki ziyaretçi trafiği son zamanlardaki en yoğun günlerinden birisini yaşıyordu. Bir taraftan tebrik için diğer taraftan da uğurlamaya gelenler hem hüznün hem de sevincin bir arada yaşanmasına sebep olmuşlardı. Ertesi gün köşk tarihi uğurlamalardan birini yaşamış ve köşkün sakinlerinin bir kısmı Medine'ye doğru yola çıkmıştı.[33]

Olaylar istenildiği gibi gelişmemiş ve Medine'ye kadar ulaşan Şerif Ali Haydar Paşa ile beraberindekilerin ana yurtları Mekke'ye girmeleri Şerif Hüseyin ve adamları tarafından engellenmiş ve Şerif Ali Haydar ile ailesinin İstanbul'da yaşamaktan başka seçenekleri kalmamıştı. Bütün bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiye süreci başlamış ve Çamlıca'daki köşkün sakinlerinin gelecekleri daha da belirsiz hâle gelmişti. Şerif Muhiddin viyolonsel, armoni ve piyano dersleri aldığı İskori adlı bir müzisyenin 31 Mart olayları üzerine ortadan kaybolmasıyla musiki eğitiminin sekteye uğraması gibi XX. yüzyılın başındaki gelişmeler köşk sakinlerini hayatını derinden etkilemişti. Şerife Musbâh, Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye sipariş edilen Sultan Osman ve Reşâdiye gemilerinin İngiltere tarafından parası alındığı halde teslim edilmemesini diplomatik olarak büyük yanlışlardan birisi ve Türklerin Almanların kollarına itilmesi olarak görür.[34] I. Dünya Savaşı'nın sıcaklığı sadece köşkteki konuşmalarda değil, Çamlıca'dan Osman Paşa Marşı'nı söyleyerek geçit resmi yapan ordunun görülmesinde de hissediliyordu.[35] 8 Mayıs 1919'da çıkarılan Meclis-i Vükelâ kararı ve irâde-i seniyye ile emirlik unvanı kaldırılıp Osmanlı tarihinin Mekke Emirliği safhasının kapanması[36] özelde Şerif Ali Haydar Paşa'nın genelde ise Çamlıca'daki köşkün Zevî Zeyd'e mensup olanların siyasî geleceklerini daha belirsiz hâle getirmişti. İstanbul işgal günlerini yaşıyor, Küçük ve Büyük Çamlıca'ya küçük birlikler yerleştiren İngilizlere karşı sadece İstanbul'daki gayrimüslim azınlıklar değil Çamlıca'daki köşkte bile hayranlık duyuluyordu.[37]

19 Kasım 1922'de Çamlıca'daki köşke gelen elçi, Abdülmecid Efendi'nin "Halife" ilan edildiğini bildiriyordu. Bu haber köşkte bir bayram havası esmesine sebep olmuştu. Bu olaydan üç gün önce Abdülmecid Efendi küçük kızıyla köşkü ziyaret etmiş ve Ali Haydar Paşa ile siyasî meselelere dair karşılıklı fikir alışverişinde bulunmuştu. Şerif Ali Haydar haberi alır almaz altın harflerle Kur'an ayetlerinin yazılı bir tespihi yanına alarak saltanatı olmayan Halife'yi tebrik etmeye gitmişti. Bu arada İstanbul'daki Ehl-i Sâdât'ın aile büyükleri Şerif Ali Haydar'dan şerif ve şerifelerin tahsisatının kesilmesine yönelik alınan kararların kaldırılması için Halife Abdülmecid nezdinde girişimde bulunmasını talep etmişlerdi. Ancak Ali Haydar Paşa girişimlerinden olumlu sonuç alamamış ve Şerif Hüseyin'in soğuk davranmasına bakmadan en azından gelirleriyle geçinebilecekleri vakıflarının bulunduğu Mekke'ye gitmekten başka çareleri kalmadığını büyük bir üzüntüyle söylemişti.[38]

Şeriflerin köşkten topluca gittikleri son tören Halife Abdülmecid'in Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'ndeki Cuma selamlığı idi. Babasının kısa süren Evkâf Nazırlığı esnasında Yeni Valide Camii'ni tamir ettirmesiyle çok güzel bir görünüm aldığını kaydeden Şerife Musbâh son halifenin Dolmabahçe'den yola çıkıp Üsküdar'a ayak basışını şöyle anlatmaktadır: "Alkışlarla ve eli öpüle öpüle Üsküdar'a ayak basan Halifenin yanında kendine özgü kıyafetiyle Şerif Ali Haydar yürüyordu. Bu Haşimoğulları ile Osmanoğulları'nın yan yana göründükleri son Cuma Selamlığı olacaktı."[39] Üsküdar'daki bu törenden kısa bir süre sonra muhtemelen 1923 yılı Ramazan Bayramı (17-19 Mayıs 1923) veya Kurban Bayramı (24-27 Temmuz 1923) vesilesiyle "Halîfe-i Müslimîn ve Hâdimü'l-Haremeyn" unvanını kullanan Halife Abdülmecid Efendi tarafından Dolmabahçe'de verilen resepsiyon Ehl-i Sâdât'ın İstanbul resmî erkanıyla bir arada olduğu son tören olmuştu.[40] Bu aynı zamanda Yavuz Sultan Selim'in 1517'deki Mısır seferinden sonra Osmanlıların kendilerinden önceki Müslüman devletler gibi Hz. Peygamber'in soyundan gelenlere sağladıkları statü ve imtiyazın sonu anlamına geliyordu.

Abdülazîz b. Suûd'un Mekke'yi ele geçirerek Şerif Hüseyin'in İngilizlerin desteğiyle kurduğu Hicaz Hâşimî Krallığı'na son vermesiyle (16 Ekim 1924) Mekke'de sadece Zevî Avn'ın değil tüm şeriflerin Hicaz'da X. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan siyasî etkinlikleri de sona eriyordu. Bütün bu gelişmeler Çamlıca'daki köşkte çok dikkatli bir şekilde takip ediliyor ve başta Ali Haydar Paşa olmak üzere şeriflerin sınırları yeniden çizilen Ortadoğu siyasetinde etkin olmalarına yönelik karşılığı olmayan girişimlerde bulunuluyordu.

Sanatının en olgun dönemini idrak eden Şerif Muhiddin yeni sanat çevrelerinden gereken ilgiyi görmemesinin de tesiriyle 1924 yazında sekiz yıl süreyle kalacağı Amerika'ya gitti ve Çamlıca'daki köşk her geçen gün irtifa kaybetmeyi sürdürdü. 25 Kasım 1925 tarih ve 671 sayılı Şapka İktisâsı hakkındaki kanunun yürürlüğe girmesi, şapka giymeyi kendine yakıştıramayan Şerif Ali Haydar'ın Çamlıca'daki köşkte kendisini adeta bir

tutsak gibi hissetmesine sebep olmuş ve malikânesinden hiç dışarı çıkmamaya başlamıştı. Her ne kadar çocuklarına bu konuda herhangi bir yasak getirmemiş olsa da kendisine bunu yakıştıramıyor; başka gelişmelere de bağlı olarak Çamlıca'daki köşkü kapatıp İstanbul'dan ayrılmayı daha çok düşünmeye başlıyordu. Kardeşlerini ve eski arkadaşlarını yitirmesi, gün geçtikçe bozulan ekonomik durumu ve azalan gelirinden dolayı Çamlıca'daki köşkü ayakta tutması da gittikçe zorlaşıyordu.[41] Bu bakımdan 1926 kışı Çamlıca'daki en mutsuz ve can sıkıcı günleri yaşamasına sebep olmuştu. Suriye'deki manda yönetiminin temsilcisi Ali Haydar Bey'in memleketine gelmesine izin vermesi ve İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği'nin Türkiye'den ayrılmasını kolaylaştıracak tedbirler alması ayrılışını hızlandırmıştı. Şerif Ali Haydar Bey yanına oğlu Muhammed ile kızı Sefine'yi alacak uygun ortam sağlanınca ailenin diğer fertleri de Türkiye'den ayrılacaklardı. Hayatının en mutlu günleri burada geçmiş, siyasî hayatındaki mutluluk ve üzüntülerini burada yaşamış, dostlarının ihanet ve vefakârlıklarını burada görmüş, koruyucusu, önderi ve lideri olduğu ailesinin yavaş yavaş dağılışına da burada şahit olmuştu. Bundan dolayı Çamlıca'daki köşkten ayrılmak hiç kolay olmadı. Kızı Şerife Musbâh babasının Şerifler Köşkü'nden ayrılışını şöyle tasvir ediyor:

"Ömrünün en önemli kısmını geçirdiği aile yuvasının eşiğinden son defa geçiyor ve Türkiye'deki büyük, asaletli ve konuksever Doğulu malikânelerin sonuncusu da kapanıyordu. Çamlıca bütün şöhreti, zenginliği ve mutluluğu içinde geçmişin bir hatırası olmaya başlıyordu."[42]

Şerif Ali Haydar Paşa'nın Çamlıca'daki evinden çıktıktan sonra bineceği gemiye kadar şapka giymeden Osmanlı dönemi kıyafetleriyle gidebilmek için polis müdürlüğünden izin aldığını söyleyen, annesi Fâtıma ile birlikte babasını iskeleye kadar uğurlayan Musbâh bütün olumsuzluklara rağmen babasının "Allah Kerîm" diyerek Hz. Peygamber'in soyundan olma asâletini her zaman olduğu gibi hayatının en zor zamanında bile gösterdiğini kaydetmektedir.[43]

Babasının ayrılmasından sonra İstanbul'da başladığı musiki etkinliklerini sürdüren ve çeşitli konserler veren Şerife Musbâh da çok geçmeden annesiyle birlikte 15 Ramazan 1345'te (19 Mart 1927) Türkiye'den ayrılarak bir dönemin başka bir deyişle eşyasının önemli kısmı tasfiye edilen Şerifler Köşkü'nün kapanışının son temsilcileri oldular.[44] Bundan sonra ailenin fertlerinden 8 Nisan 1950'de Safiye Ayla ile evlenen Şerif Muhiddin Targan (ö. 13 Eylül 1967) ile ağabeyi kemanî, viyolonselist ve piyanist olan Şerif Abdülmecid Targan (ö. 1965) İstanbul'da yaşamayı sürdürmüş ve Türk musiki tarihinde önemli izler bırakmışlardır. Boğaziçi Köprüsü'nün E-5 karayoluyla bağlantısı yapılırken Altunizâde ve çevresinde yapılan düzenlemeler esnasında köşkün iyice ihtiyarlayan iskeleti de ortadan kalktı ve Şerifler Köşk'ünden günümüze sadece Şerife Musbâh'ın yazdıkları kaldı.

Dipnotlar

1 Şerif Muhiddin Targan kendisiyle çeşitli vesilelerle yapılan konuşmalarda genel olarak İstanbul'a özel olarak da Çamlıca'daki köşke dair mühim bilgilerin kayıt altına alınmasını sağlarken (Şerif Muhiddin Targan, İstanbul, ts. (Süleymaniye Kütüphanesi Yayınları); Halil Nadaroğlu, "Üstat Şerif Muhiddin Anlatıyor", *Türk Musikisi Dergisi*, sayı: 11 (1 Eylül 1948), s. 18-19, 23-24) kardeşi Şerife Musbâh (Princess Musbâh Haydar) ise *Arabesque* adıyla hatıralarını yayınlamıştır (London, New York, Melbourne, Sydney 1944). Celal Kapkın Musbâh'ın hatıralarını *Arabesk* adıyla, bazı terminolojik ve tercüme problemleriyle birlikte Türkçeye çevirmiştir (İstanbul 1991). Kemal Çiçek de hatıratın İstanbul'a dair kısımlarını ilave notlar ekleyerek "20. Yüzyılın Başlarında İstanbul Hayatı" adıyla Türkçeye çevirerek yayınlamıştır.

2 Musbâh, XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki İstanbul'un siyasî ve idarî tarihinin yanında cemiyet hayatına dair çok kıymetli bilgileri bir araya getirmiştir Mesela bk. *Arabesque*, s. 49-51, 53, 62-63.

3 Şerif Ali Haydar 3 Mayıs 1889'da Şûrâ-yı Devlet âzalığına tayin edildi. BOA, İrâde Dâhiliyye, nr. 1135/88576.

4 BOA, İrâde-i Husûsiyye, nr. 83/1318

5 BOA, Bâbıâli Evrak Odası, nr. 1710/128219.

6 bk. Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, III, 1343.

7 bk. Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, III, 1427, 1438, 1440.

8 Mehmed Cemalettin Efendi 18 Kasım 1946, Fatma Ruyinaz Hanım da 7 Ağustos 1960 tarihlerinde Türkiye'den çıkarıldıktan sonra yerleştikleri Beyrut'ta vefat etmişlerdir.

9 bk. *Arabesque*, s. 14-16.

10 bk. *Arabesque*, s. 15-17. Fâtıma köşke geldikten sonra aşağıda haremlik olarak kullanılan ikinci binada yaşamaya başlamış ve önce Sefîne ardından da Musbâh adı verilen iki kız çocuğu dünyaya getirmişti.

11 Ali Haydar Paşa'nın babası Şerif Ali Cabir Paşa'nın (ö. 1880) kabri Haydarpaşa, Şerif Abdülmuttalib Efendi'nin torunlarından 27 Zilhicce 1324'de (11 Şubat 1907) vefat eden Şerif Mes'ud Bey'in kabri de Karacaahmet mezarlıklarındadır. Mehmed Süreyya, II, 378; Haskan, II, 854.

12 Üsküdar Tarihi, II, 200.

13 bk. *Arabesque*, s. 21. Şerif Ali Haydar'ın iki eşinden olan şerif ve şerife olan çocuklarının hepsi "şerâfet" maaşı alıyorlardı. BOA, Bâbıâli Evrak Odası, nr. 4451/333765.

14 bk. *Arabesque*, s. 24-25.

15 bk. *Arabesque*, s. 25

16 bk. *Arabesque*, s. 16.

17 Geminin Üsküdar iskelesine yanaşamaması üzerine gemidekiler tedirgin olmuş, bu esnada yaşlı bir hanım Musbâh'a eşlik eden yardımcısı Emine Hanım'dan onun Hz. Peygamber'in soyundan geldiğini öğrenince, "O'nun torunlarından birisi bizimle beraberse o zaman devrilmeyiz. Selametteyiz!" demek suretiyle Osmanlı halkının Ehl-i Sâdât'a bakış açısını yansıtan bir cümleyi dile getirmişti. bk. *Arabesque*, s. 228-229.

18 bk. *Arabesque*, s. 41. Annesi Bedrifelek Kadın Efendi'dir. 19 Zilhicce 1288'de (15 Şubat 1872) Dolmabahçe'de doğmuş, Türkiye'den ailesiyle birlikte çıkarıldıktan sonra (1924) yerleştiği Beyrut yakınlarındaki Cünye kasabasında vefat etti (1937) ve Şam'daki Sultan Selim Camii haziresine defnedildi. bk. Oransay, s. 219.

19 bk. *Arabesque*, s. 54.

20 bk. *Arabesque*, s. 30.

21 bk. *Arabesque*, s. 43-44.

22 bk. *Arabesque*, s. 18.

23 Kuntay, s. 187.

24 Şerif Muhiddin Targan, s. 8.

25 Şerif Muhiddin Targan, s. 8-9.

26 bk. Kuntay, s. 101, 186-190. Mehmet Akif Şerif Muhiddin'e yazdığı mektubunda bu hususu şöyle dile getiriyordu: "Ceddi muazzamınızın mukaddes namına yemin ederim ki hayatımda muhalled,

maddiyattan mücerred bir zevk duydumsa onu sizinle geçen âlemlerimle duydum." bk. Kuntay, 186-187.

27 bk. *Arabesque*, s. 52-53, 93-94. Emin Efendi derse başlarken ve bitirirken Kur'an-ı Kerim'i öpüp başlarına koymalarını isteyerek Türk kültürüne mahsus uygulamaları da öğretiyordu.
28 bk. *Arabesque*, s. 56-59.
29 bk. *Arabesque*, s. 79-80.
30 Ahmed Sibâî, s. 560, 566.
31 bk. *Arabesque*, s. 79-80.
32 BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım, nr. 2423/16; 2316/5.
33 bk. *Arabesque*, s. 82-83.
34 bk. *Arabesque*, s. 55.
35 bk. *Arabesque*, s. 55-56.
36 BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, nr. 250/161.
37 bk. *Arabesque*, s. 165-166, 203.
38 bk. *Arabesque*, s. 210-211.
39 bk. *Arabesque*, s. 219-222.
40 bk. *Arabesque*, s. 56-59.
41 bk. *Arabesque*, s. 239.
42 bk. *Arabesque*, s. 240.
43 bk. *Arabesque*, s. 240. Ana vatanı Mekke'ye izin aldığı halde Suudi Arabistan idaresi tarafından sokulmayan Şerif Ali Haydar Paşa yerleştiği Beyrut'ta 24 Mart 1935'te vefat etti.
44 İstanbul'dan ayrılmadan önce Ayasofya Camii'ne giderek namaz kıldılar, hükümetin Türkiye'de kalmasına izin verdiği Sultan V. Murad'ın eşi Kadın Efendi'yi ziyaret ederek Beyrut'a gittiler. bk. *Arabesque*, s. 242-244.

Kaynaklar

Şerife Musbâh (Princess Musbâh Haydar), *Arabesque*, London, New York, Melbourne, Sydney 1944.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (haz. Nuri Akbayar-Seyit Ali Kahraman), İstanbul 1996.

İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1977.

İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara 1984.

Ahmed Sibâî, *Târîhu Mekke*, Mekke 1994.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Hoş Sadâ*, İstanbul 1958, s. 271-274.

M. Cemal Kuntay, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif*, Ankara 1986.

Gültekin Oransay, *Osmanlı Devleti'nde Kim Kimdir? Osmanoğulları 1*, Ankara 1969.

Şerif Muhiddin Targan, İstanbul, ts. (Süleymaniye Kütüphanesi Yayınları).

Halil Nadaroğlu, "Üstat Şerif Muhiddin Anlatıyor", *Türk Musikisi Dergisi*, sayı: 11 (1 Eylül 1948), s. 18-19, 23-24.

Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, İstanbul 1986.

M. Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001.

Murat Bardakçı, *Son Osmanlılar Osmanlı Hanedanı'nın Sürgün ve Miras Öyküsü*, İstanbul 2008.

Mustafa S. Küçükaşcı, "Üsküdar'ı Ziyaret Eden Şerifler", *Üsküdar Sempozyumu IV: 3-5 Kasım 2006: Bildiriler*, (ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul 2007, II, 473-484.

Mustafa S. Küçükaşcı, "Mekke (Mekke Emirliği)", *DİA*, XXVIII, 572-575.